КОНЦЕПЦІЯ ҐЄДРОЙЦЯ-МЄРОШЕВСЬКОГО В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. ПРОСТІР МІЖМОР'Я В СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЦІ

УДК 327.33
DOI 10.33287/10181

Шаповал Ю.І.,
д.і.н., професор, головний науковий співробітник відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України
shapoblu@gmail.com

БОГДАН ОСАДЧУК: ЖИТТЯ І ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛОНОФІЛА

У статті розглядається життя та діяльність журналіста й дослідника Богдана Осадчука (1920–2011), його значущість для зміцнення польсько-українських відносин у 1950–2000-х рр., співпраця з Єжи Гедройцем, головним редактором емігрантського журналу «Культура». Наголошено, що Богдан Осадчук виріс і виховувався в мультикультурному середовищі. Йому вдалося поєднати ідентичність українського емігранта з ідентичністю європейського демократа. Богдан Осадчук прожив 70 років у Берліні (1941-2011), тут закінчив Берлінський університет, тут став відомий як журналіст Олександр Кораб (Alexander Korab). Саме під цим псевдонімом його десятиліттями знали читачі німецьких газет і найстарішої швейцарської газети «Neue Zürcher Zeitung». У статті також йдеться про наукові здобутки Богдана Осадчука.

Ключові слова: *Богдан Осадчук, Єжи Ґедройць, Берлін, «Культура», Німеччина, Україна, Польща.*

Він був відомий як журналіст Олександр Кораб (Alexander Korab). Саме під цим псевдонімом його десятиліттями знали читачі німецьких газет і найстарішої (заснована в 1780 р.) швейцарської газети «Neue Zürcher Zeitung». Для цього авторитетного видання він писав упродовж більш ніж півстоліття матеріали про події в СРСР і країнах «соціалістичного табору». Писав і для інших періодичних видань в Німеччині. Він став одним із найбільш активних публіцистів польського еміграційного часопису «Культура» («Kultura»). Журнал редагував Єжи Ґедройць і вони разом послідовно обстоювали ідею польсько-українського примирення. Менше згадують про те, що він був науковцем, професором двох університетів – Вільного університету Берліна (Freie Universität Berlin) і Українського вільного університету (УВУ) в Мюнхені.

Він був надзвичайно комунікабельною людиною з неймовірним почуттям

гумору. Це допомагало йому долати непрості життєві ситуації, зближувало його з людьми. У тому числі і з тими, які могли не погоджуватися з його поглядами і позицією. У колі його друзів були Збіґнєв Бжезинський, Віллі Брандт, Чжоу Ень Лай, йому тиснув руку і йому сприяв Йосип Броз Тіто. Він був неформальним радником президентів Польщі і України Олександра Кваснєвського і Леоніда Кучми.

У своїй журналістській, науковій і громадській діяльності він послідовно сповідував незалежну власну думку і позицію, за що його називали «отаманом». Радянські вожді та пропагандисти ненавиділи його за послідовний антикомунізм і неупереджений аналіз подій в Східній Європі та Радянському Союзі. Партійний і державний лідер СРСР Нікіта Хрущов навіть вимагав від швейцарського посла в Москві прибрати Олександра Кораба з газети «Neue Zürcher Zeitung», що, зрозуміло, не було зроблено. Могутній в ту пору Комітет державної безпеки підготував спеціальну брошуру, метою якої була дискредитація публіциста і вченого, підрив його репутації (що також не вдалося).

Він побачив не лише падіння стіни в Берліні (місті в якому він прожив 70 років), а й вітав колапс СРСР, проголошення незалежності Польщі і невдовзі України. В обидві країни приїздив неодноразово і активно друкувався в періодичних виданнях. Однак головне, що він побачив, – це радикальна зміна польсько-українських відносин, коли роки конфронтації, взаємної ворожнечі і взаємної демонізації, змінилися примиренням і співпрацею. Мабуть, це і було головним результатом його довгого, цікавого, наповненого драматизмом, а часом і елементами авантюризму життя.

Йдеться про Богдана Осадчука. Я мав честь знати його багато років, співпрацював з ним, разом з ним виступав на різних наукових форумах і мандрував. У 1998 р. запросив до участі у міжнародному діалозі фахівців з шкільних підручників, а у 2000 р. його стаття відкрила збірник, який впорядкували разом з доктором Маґдаленою Телус[1]. Познайомившись з ним, без сумніву зарахував його до тих, кого називають «центральноєвропейськими джентльменами». Йдеться про

[1] Див.: Осадчук Б. На перехрестях часів // Українська історична дидактика. Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії). Відповідальні редактори М.Телус, Ю.Шаповал. – К.: Генеза, 2000. – С. 11–14.

інтелектуалів, які емігрували на Захід, тікаючи від Гітлера або Сталіна в 1930–40-х роках, від Хрущова в 1956 р. Або від Брежнєва в 1968 р. Багато з них досягли на Заході успіху і визнання. Про їх польське, чеське, російське або будь-яке інше походження нині мало хто пам'ятає.

На сьогодні немає повної наукової біографії Богдана Осадчука, а лише окремі розвідки стосуються тих чи інших аспектів його діяльності[2]. Проте сам він встиг доволі докладно розповісти про своє життя і це було зафіксовано[3]. У 2006 р. в Києві відбулася міжнародна конференція, присвячена Єжи Ґедройцю. На ній був присутній Богдан Осадчук, а його виступи також були насичені спогадами[4]. Ще за його життя було видано його вибрану публіцистику[5], листування з Єжи Ґедройцем[6].

Дуже багато зусиль для збереження пам'яті про Осадчука, опрацювання його творчої спадщини зробили і роблять Богуміла Бердиховська і Оля Гнатюк. Зокрема, у 2007 р., за їх редакцією вийшов друком збірник статей «Польща. Україна. Осадчук»[7]. Збірник, появу якого стимулювало відзначення у 2005 р. 85-річчя Осадчука, містив наукові розвідки, присвячені минулому і сучасності Польщі та України переважно у XX столітті, а також журналістські і літературні тексти. Це видання цінне й тим, що в ньому вміщено бібліографію польськомовних публікацій

---

[2] Див., наприклад: Hofman I. Tematy polsko–ukraińskie Bohdana Osadczuka w paryskiej «Kulturze» // Przegląd Politologiczny. – 2011. – R.16, nr 3. – S.185–194; Лодин П.З. подолання негативних міфів і стереотипів українсько-польських відносин у політичній діяльності Богдана Осадчука // Гілея: наковий вісник. – 2015. – № 103. – С. 347–351, та ін.

[3]Див., наприклад: Чех М. Розкриймо карти, панове! – розмова з проф. Вільного університету в Берліні Богданом Осадчуком / Мирослав Чех // Зустрічі. – 1990. – № 1–2. – С. 24–32; «Włoch z Kolomei». Z B.Osadczukiem rozmawiali R.Januszewski i J.Strêkowski // «Rzeczpospolita» dodatek «Plus Minus». 2000. – № 182 (5652), s. 2–3; Wiek ukraińskożpolski. Roymowy z Bohdanem Osadczukiem. Red. B.Kerski, A.S.Kowalczyk, współpraca K.Zastawny. – Lublin: Wydawnyctwo UMCS, 2001; Ein ukrainischer Kosmopolit mit Berliner Adresse. Gespräche mit Bohdan Osadczuk (Alexander Korab). – Osnabrück: fibre Verlag, 2004; Кабачій Р. Культовий діяспорянин. Професор Богдан Осадчук ділиться міркуваннями про німецько-російську дружбу, український націоналізм і згадує бурхливу молодість // Український тиждень. – 2008. – № 50. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/Publication/2413; Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk. - Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008. У 2009 році цю книжку було перевидано в українському перекладі в Києві. Див.: Базиль Керський, Анджей Ст. Ковальчик. Розмови з Богданом Осадчуком. Пер. з пол. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009, та ін.

[4] Див.: Европа – минуле і майбутнє – візії та ревізії : матеріяли міжнародної конференції пам'яті Єжи Ґедройця, Київ, 24–26 листопада 2006 року. Ред. Оля Гнатюк, Андрій Мокроусов. - К. : Критика, 2009. – С. 27-28, 61-62, 162-163, 228.

[5]Див: Osadczuk B. Ukraina, Polska, świat, wybrał i przedmową opatrzył A.St. Kowalczyk, wstęp: J. Giedroyc, Cz. Miłosz. – Sejny: Wydawnyctwo Pogranicze, 2000; Осадчук Б. Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті. – К.: "Смолоскип", 2001; Osadczuk B. Niepodległa Ukraina: wybór szkiców, artykułów i rozmów (1991–2006). – Sejny: Wydawnyctwo Pogranicze, 2006.

[6] Jerzy Giedroyc – Bohdan Osadczuk, Listy 1950–1970 // J. Giedroyc, Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982. – Warszawa: Wydawnyctwo Czytelnik, 2004.

[7] Див.: Polska. Ukraina. Osadczuk. Pod redakcją Bogumiły Berdychowskiej i Oli Hnatiuk. – Lublin: Wydawnyctwo UMCS, 2012.

Богдана Осадчука за 1952–2005 рр., підготовлену Анною Лазар[8].

У 2012 р. (за рік після смерті Богдана Осадчука) було зроблено, напевно, наймасштабнішу спробу колективно намалювати його портрет. Йдеться про видання «Український полонофіл. Пам'яті Богдана Осадчука», виданий за редакцією Івони Гофман[9]. Перша частина цього видання містила статті власне про Богдана Осадчука, про різні періоди та аспекти його життя та діяльності. Другу частину склали статті на різноманітну проблематику, присвячені його пам'яті.

Низка публікацій про Богдана Осадчука з'явилась відразу після того, як він пішов з життя[10]. Його ім'я неодмінно згадується в публікаціях, присвячених діяльності паризької «Культури» чи налагодженню польсько-українських взаємин[11].

Проте в цілому слід підкреслити очевидний брак досліджень про діяча, про якого ще за його життя шеф-редактор німецько-польського журналу «Діалог» (Берлін) Базиль Керський написав: «Осадчук є надзвичайним космополітом: він розмовляє трьома мовами – українською, польською та німецькою, він пише на цих мовах і є активним учасником трьох культурних областей, які навіть сьогодні в інтегрованій Європі є рідкісним явищем. У XX столітті було небезпечно бути космополітом. Навіть у наших демократичних суспільствах, в яких поняття «мультикультуралізм» настільки модно, важко бути людиною без одномірної національної ідентичності, яка не вписується в прості категорії визначення сучасних націй.

Важко бути незалежною і рухомою людиною в трьох культурах. Космополіт часто розглядається як незнайомець, тому що це дає нову перспективу, яка може

---

[8] Див.: Ibid., s. 9–28.

[9] Див.: Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka. Redakcja: Iwona Hofman. – Lublin: Wydawnyctwo UMCS, 2012.

[10] Див., наприклад: Грицак Ярослав. Джентльмен з Коломиї. Пам'яті Богдана Осадчука // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/10/20/59875/; Зварич Олена. Україноцентричний космополіт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.umoloda.kiev.ua/number/1967/188/69984/; Возняк Тарас. Відомий історик Богдан Осадчук помер у Польщі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/life/_vidomij-istorik-bogdan-osadchuk-pomer-u-polschi/405613; Помер відомий український історик і публіцист Богдан Осадчук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1263422-pomer_vdomiy_ukranskiy_storik__publtsist_bogdan_osadchuk_1050425.htm; Чех Мирослав. Відійшов останній отаман. Пам'яті Професора Богдана Осадчука // Наше слово. – 2011. – 28 жовтня; Помер український Ґедройць // Monitor Wołyński. – 2011. 27 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://monitor-press.com/ua/network-of-people/40-2009-07-16-14-28-35/2009-07-16-14-11-05/1058-2011-10-27-12-59-32.html, та ін.

[11] Див., наприклад: Бакула Б. Польща і Україна в діяльності «Kultury» // Сучасність. – 1997. – № 1. – С. 97–103; Простір свободи: Україна на шпальтах паризької «Культури». Видання підготувала Богуміла Бердиховська. Переклад з польської. – К. : Критика, 2005; Гнатюк О. Польсько-український діалог : часопис «Культура» та його спадщина. - Львів: Центр гуманітарних досліджень; К.: Смолоскип, 2007; Giedroyc a Ukraina. Ukraińska perspektywa Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej «Kultury». Studia pod redakcją Magdaleny Semczyszyn i Mariusza Zajączkowskiego. – Warszawa-Lublin-Szczecin: IPN, 2014; Поліковська Ю. Україна на шпальтах паризької «Культури» в 1950-х роках // Мандрівець. – 2014. – № 2. – С. 43–47.

поставити під сумнів домінуючу точку зору в певній культурній сфері»[12].

Саме такою особистістю і був Богдан Осадчук.

Шлях до Берліна

Він народився 1 серпня 1920 р. в Галичині, в місті Коломия, нині Івано-Франківській області. Тоді Коломия, столиця Покуття, перебувала на території Польської держави (II-ї Речі Посполитої). Батько, Іван (його ім'я писали по-польські – Ян) Осадчук, походив з українських селян. Мати, яку звали Францішка Бобінська, була змішаного українсько-словацького походження. У родині завжди спілкувались українською.

У десятирічному віці Богдан опинився в центральній Польщі. Його батько був учителем, тобто державним службовцям, вимушеним підкорятися директивам уряду. Переслідуючи мету полонізації Галичини і Волині, польський уряд переводив українських вчителів в центральну Польщу, а на місця, що звільнялися, скеровував вчителів, які не володіли українською мовою. Через українське походження і погляди (а він сповідував ліві погляди і входив до Компартії Західної України – КПЗУ) батька перевели в повіт Пінчув (Pińczów) в районі Кельце (Kieleckie) в село Бошчінек (Boszczynek). Згодом школу перенесли в село Пшибеніце (Przybenice). Тут Осадчук виростав, як він сам потім згадував «в оточенні польських селян»[13]. Звідси – абсолютне знання польської мови.

Знання і розуміння польської культури прийшло чималою мірою через те, що в селі Бошчінек була поміщиця, яка симпатизувала українському хлопчикові, що не хотів спочатку йти до школи. Вона привчила його читати книжки, вчила французької мови, хорошим манерам і вчила... бути поляком. «Виховувався, – констатував пізніше Осадчук, – в двох світах: на пасовиську з синами тамтешніх селян і в маєтку у дивакуватої пані Шласької»[14]. Ще одним важливим фактором було те, що Осадчук виріс і виховувався в мультикультурному середовищі, яким були місця його дитинства. У Коломиї поруч з українцями мешкали поляки, євреї, німці, були окремі вірменські і грецькі родини. Це на все життя дало йому своєрідне

[12] Kerski Basil. Z Kołomyi w świat // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.new.org.pl/4561-z-kolomyi-w-swiat.
[13] Цит. за: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk, s. 11.
[14] Ibid., s. 12.

«щеплення» від націоналізму і шовінізму, які він ненавидів і не приймав до кінця своїх днів.

Осадчука віддали у державну гімназію містечка Піньчув і він оселився з іншими учнями в своєрідному «гуртожитку». Це був його перший досвід життя без батьків, що залишилися в селі. Незадовго до закінчення навчання, в 1938 р., його виключили під сміховинним приводом. Справжньою причиною був захист зацькованого гімназистами-юдофобами учня-єврея, його друга на прізвище Шапіро. Осадчука викликав і образив законовчитель ксьондз на прізвище Піскож. Він назвав хлопця «українською свинею», за що отримав відповідь: «А ти фашистська свиня!»[15]. В той час Осадчуку довелося виживати, а значить треба було працювати. І він став постачальником раків для одного з краківських ресторанів.

Почалася Друга світова війна, німці захопили Польщу. Радянський Союз після змови Гітлера і Сталіна ввів свої війська в Західну Україну, оголосивши це «возз'єднанням українських земель». Батько Осадчука отримав роботу перекладача при цукрозаводі в місті Казімєж Великий (Kazimierza Wielka), а потім сім'я переїхала в місто Буськ-Здрой (Busko-Zdrój).

З січня 1940 р. в Кракові почала виходити газета «Краківські вісті». В ній Осадчук вичитав, що колишній доцент Ягеллонського університету Володимир Кубійович[16], який згодом став главою Українського центрального комітету[17], організував безкоштовні матуральні курси (курси, після закінчення яких видавалося свідоцтво про середню освіту). Навесні 1940 р. Осадчук поїхав до Кракова, закінчив згадані курси і повернувся у Буськ-Здрой.

З цим моментом пов'язаний епізод біографії Осадчука, який визначив його антикомуністичні переконання. Як вже мовилося, його батько був членом КПЗУ.

---

[15] Ibid., s. 17.

[16] Володимир Кубійович (1900-1985) – історик, географ, видавець, громадсько-політичний діяч, організатор видання та головний редактор «Енциклопедії українознавства» (ця фундаментальна праця з україністики була створена під егідою Наукового товариства імені Шевченка у Європі з центром у французькому місті Сарсель), автор фундаментальної праці «Геоґрафія українських і сумежних земель». З 1940 року – голова Українського центрального комітету.

[17] Український центральний комітет (УЦК) – єдина в 1940–1945 роках суспільно-громадська організація для українців у створеній нацистами на території Польщі Ґенеральної Губернії (ҐГ). Ця територія розглядалося не як окупована, а як складова частина великого німецького Райху. УЦК був визнаний німецькою владою і нею контрольований. На чолі УЦК стояв Володимир Кубійович. Оскільки інші українські установи в ҐГ гітлерівська влада ліквідувала, в сферу діяльності УЦК входили майже всі сфери українського життя в ҐГ, за винятком політичної. УЦК також представляв українців перед німецькою владою. Діяльність і структура УЦК визначалися окупаційної політикою і специфічним характером нацистського режиму. (Детальніше див.: Кубійович В. Українці в Ґенеральній Губернії (1939–1941). – Чікаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975; Кубійович В. Мені 85. – Париж-Мюнхен: Молоде життя, 1985).

Тому Богдан Осадчук досить рано почав читати ліву польську пресу, а також газету Компартії Німеччини (в еміграції) під назвою «Червоний прапор» («Die Rote Fahne»)[18]. Він добре вивчив німецьку мову, оскільки в гімназії, за його словами, була дуже хороша германістка[19].

Погляди батька не вплинули на сина, хоча вони зійшлися в оцінках антиукраїнської політики передвоєнної Польщі. Обидва були солідарні і в тому, що нічого доброго не слід очікувати від нацистів. Багато українців тоді пішло на службу в організаціях або установах, відкритих німцями. Було багато емігрантів з Галичини, яких німці також брали. Осадчук-старший, як уже було сказано, працював перекладачем на цукрозаводі. Але причина його співпраці була дуже простою: після домовленостей Німеччини і СРСР він дуже боявся екстрадиції, того, що німці видадуть його «совітам». Для нього це означало б кінець, оскільки Компартія Західної України була партією репресованих, її керівництво і членів ще в 1938 р. в сталінській Росії оголосили зрадниками, охрестили «фашистськими запроданцями»[20].

Осадчук-молодший слухав львівське радіо (тобто вже радянську пропаганду), читав газети лівої орієнтації, які розписували переваги «соціалістичного раю». Врешті-решт вирішив, що може і варто повернутися в рідні місця. В цей час в Буськ приїхала радянська репатріаційна місія, в яку Осадчук, не знаючи російської мови, пішов. Ось що він згадував про це: «За столом сидів квадратний радянський генерал із НКВД, а навколо нього гітлерівці з СД. Енкаведист запитав: «Ваша фамилия?» Я впевнено відповідаю, що я «самотній, без сім'ї». А він: «Что вы не понимаете по-русски? Вы откуда?» «А що значить откуда, – дивуюся я. – Хіба це не українська місія?» Він почав на мене кричати, що я буржуазний націоналіст і потрібно мене заарештувати. Німці розсміялися, а я знайшов в собі сили вийти звідти. Місія виїхала, а моя любов до совітів в цей момент закінчилася остаточно»[21].

Далі в житті Осадчука нічого особливого не відбувалося, поки він не прочитав в

[18] «Червоний прапор» ("Die Rote Fahne") – німецька газета, що виходила у 1918–1939 роках, заснована Карлом Лібкнехтом і Розою Люксембург. З грудня 1918 року була органом Компартії Німеччини.
[19] Див.: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk, s. 26.
[20] Докладніше див.: Панчук М. І. «Білі плями» героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України. – Київ: Політвидав України, 1989; Сливка Ю.Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів: Каменяр, 1989.
[21] Цит. за: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk, s. 27.

газеті «Краківські вісті» оголошення про те, що Український громадський комітет в місті Хелмі (Chełm) потребує співробітників. Так Осадчук опинився в Хелмі та став кореспондентом згаданої газети, регулярно друкувався. Саме тоді, як висловилася Оля Гнатюк, почався для Осадчука його «флірт з націоналізмом»[22]. Але він не став ні бандерівцем, ні мельниківцем, тобто не був членом жодної з ворогуючих фракцій Організації українських націоналістів (ОУН).

Коли виник Український допомоговий комітет[23], він приятелював і співпрацював з майбутнім патріархом Київським і Всієї України Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Степаном Скрипником[24], надаючи допомогу не тільки українським селянам, біженцям. Намагались вони щось зробити і для полонених червоноармійців, загнаних після початку у 1941 р. нацистсько-радянської війни за колючий дріт і приречених на смерть через голод і хвороби.

Осадчук бачив, як німці почали фаворитизувати українців, особливо українців з Галичини, а ще більше – з Австрії. Поляки, в свою чергу, побачили в цьому загрозу і образу для себе: мовляв, наші громадяни, а починають отримувати привілеї від німців. Коли в Хелмі з'явилась українська школа, її учитель був убитий підпільними поляками-радикалами. Ось що з часом говорив про це сам Богдан Осадчук: «З одного боку – розбрат і розкол серед українських націоналістів, який призвів до чималих кривавих взаємних розрахунків. З іншого боку, польсько-українська трагедія, що почалася на Холмщині, абсолютно переконала мене, що потрібно з цим явищем боротися, оскільки інакше нам загрожує перспектива взаємних нескінченних вбивств і виграють на цьому сусіди»[25].

Це дуже важливий висновок, який потім в житті Богдана Осадчука визначить

---

[22] Див.: Пані Оля Гнатюк про Богдана Осадчука // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://andrijlyubka.livejournal.com/228889.html.

[23] У дистрикті Галичина німецька влада дала дозвіл на існування комітетів допомоги («допомогових комітетів») – єдиної форми організації для всіх національних груп – українців, поляків, євреїв. Скориставшись цим дозволом, українці з ҐГ всюди переорганізовували вже існуючі (але не леґалізовані німецькою владою) комітети в округах чи повітах на українські комітети допомоги. Координацією їх діяльності займався УЦК. Навесні 1941 року УЦК об'єднував 26 Українських допомогових комітетів (Див.: Лапан Т. Діяльність українських громадських організацій на захист становища депортованих українських робітників у ІІІ Райху // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/3-1.pdf

[24] Степан Скрипник (Святіший патріарх Мстислав) (1898-1993) – визначний церковний діяч, Первоієрарх УАПЦ в діаспорі, у 1920-1921 роках був особистим ад'ютантом Симона Петлюри, з 1930 року – посол (депутат) Польського сейму, захищав права українців. У 1941 році очолював Український допомоговий комітет у Хелмі. Докладніше див.: Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930-1944: Монографія. – К.: Смолоскип, 2008).

[25] Цит. за: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk, s. 29–30.

його місце в налагодженні польсько-українських відносин. І ще один суттєвий момент для майбутнього Осадчука трапився в ту пору: від згаданого Степана Скрипника він дізнався про Єжи Ґедройця, редактора популярних видань «Бунт молодих» («Bunt Młodych») і «Політика» («Polityka»)[26]. Вони зустрінуться через десять років.

Коли у червні 1941 р. почалася нацистсько-радянська війна, у Хелмі в Українському допомоговому комітеті майже не залишилося молодих людей. Один з ветеранів петлюрівської еміграції порадив Осадчуку спробувати втекти від війни до столиці ІІІ Райху (згідно з приказкою, що найтемніше місце – під ліхтарем).

Переїзд до Німеччини

У той час українців з Галичини (і тільки!) брали до німецьких університетів. Осадчук написав до кількох університетів. Це було у вересні 1941 р. З Берлінського університету прийшла відповідь, що він є в списку студентів факультету науки про зарубіжжя (Auslandswissenschaft), однак йому належить скласти іспит з німецької мови. У грудні того самого року Осадчук виїхав до Берліна.

У Берліні під час навчання Осадчук спочатку отримував стипендію від Комісії допомоги українським студентам, а потім довелося заробляти самому. Чиновник, який давав дозвіл в управлінні праці, подивившись у паспорт Осадчука, запитав: «А що це за місто «Коломеа»? Так австрійці записали в паспорті місто в Галичині, пояснив Осадчук (німецькою мовою це – die Stadt in Galizien). Німецькі чиновники почали глузувати над «безграмотним» студентом: адже Ґалісія (яку вони переплутали з Галичиною) знаходиться в Іспанії, а місто Коломеа – в Італії. Після цього поставили печатку – «італієць». У 1945 р., коли вже Червона армія влаштовуватиме у Берліні перевірки, «перетворення» з українця на італійця врятує Осадчука. Він, не маючи надійних документів, певний час видаватиме себе за італійця[27].

Навчався Осадчук у професора Альбрехта Гаусгофера (Albrecht Haushofer) – сина

---

[26] Хоча Осадчук згадував: «Ще жовтодзьобим підлітком я читав позичений у продавця газет в Пінчові, горбатого філософа-єврея, «Бунт молодих», а потім і «Політику» (Осадчук Богдан. Визнання і зізнання українського полонофіла // Простір свободи: Україна на шпальтах паризької «Культури». Видання підготувала Богуміла Бердиховська. Переклад з польської. – С. 219).

[27] Див.: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk, s. 29-30. Див. також: Пані Оля Гнатюк про Богдана Осадчука // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://andrijlyubka.livejournal.com/228889.html.

Карла Гаусгофера, родоначальника геополітики[28]. Гаусгофер-молодший був серед учасників найсерйознішого замаху на Адольфа Гітлера влітку 1944 р. Якби все вдалося, Гаусгофер повинен був стати міністром закордонних справ в уряді антигітлерівської опозиції. Але замах провалився, гітлерівці Гаусгофера-молодшого заарештували. У 1945 р. його застрелили під час прогулянки у тюремному дворі. Тому дипломну роботу, присвячену історії та розвитку преси в українському Закарпатті, Осадчук дописував під керівництвом відомого балканіста, професора Фріца Вальявеца (Fritz Valjawetz)[29].

У Берліні в передвоєнний, воєнний і повоєнний час вирувало українське життя. Наприклад, з 1926 р. існував Український науковий інститут, створений за сприяння екс-гетьмана України Павла Скоропадського[30]. Під час Другої світової війни, згадував Осадчук, «у нас була відрубне українське життя. Важко сказати, скільки нас було. Еліта, що складалась з вищих керівників, лікарів, вчених і студентів, люди старої української преси, – ця еліта була розпорошена по різних інститутах... Студентів було близько трьохсот, але походили вони з Галичини, Волині, Буковини, Закарпатської України, тобто з давніх незалежних держав, а не з Райхкоміссаріату «Україна»... Але після 1942 р. взагалі вже не брали українців вчитися»[31].

Українські студенти, якими керував професор Альбрехт Гаусгофер, створили організацію під назвою «Мазепинець». Крім Осадчука, до неї увійшли його найближчий друг і товариш Іван Лисяк-Рудницький (згодом відомий історик, політолог і один із засновників Канадського інституту українських досліджень в Едмонтоні), Омелян Пріцак (згодом відомий оріентолог, знавець багатьох рідкісних

[28] Карл Гаусгофер (1869-1946) – географ, соціолог, засновник німецької школи ґеополітики. Коли після «пивного путчу» 1923 року Адольф Гітлер перебував у в'язниці разом з Рудольфом Гессом, К.Гаусгофер читав їм лекції з ґеополітики. Вважається, що Гітлер сприйняв ідеї Гаусгофера щодо «життєвого простору» («Lebensraum»). Докладніше див.: Holger H. Herwig. The Demon of Geopolitics: How Karl Haushofer «Educated» Hitler and Hess. - Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2016.

[29] Фріц Вальявец (1909-1960) – історик, фахівець з досліджень Південно-Східної Європи у XX столітті. У 1941 році був політичним радником і перекладачем в Зондеркоманді 10б Айнзатцгрупи Д (Sonderkommando 10b der Einsatzgruppe D) в Північній Буковині і Бесарабії. Після повернення до Берліна в лютому 1943 року працював професором Берлінського університету на факультеті, на якому навчався Богдан Осадчук.

[30] Завданням Українського інституту було ширення серед німців (зокрема наукового) світу відомостей про Україну й український народ, дослідження взаємин України з західними країнами, зокрема Німеччиною, в минулому і сучасному і допомога українським студентам і науковцям у студіях і дослідах. Інститут припинив існування у 1945 році. (Докладніше див.: Каліберда Г.Ю. Науково-дослідницька та освітня діяльність Українського наукового інституту у Берліні (1926-1945) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_NITSB_2009/Istoria/41208.doc.htm).

[31] Цит. за: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk. – S. 68–69.

мов і перший директор Українського дослідного інституту Гарвардського університету) та деякі інші особи.

Члени згаданої студентської організації не були націоналістами, радше, лібералами. Вони, наприклад, вели агітацію серед студентів проти вступу українців у дивізію СС «Галичина». Гаусгофер про це не знав, але після його ув'язнення його учні опинилися в полі зору гестапівців. Кілька разів Богдану Осадчуку ледь вдавалося уникнути арешту, а його найближчі друзі виїхали з Берліна.

Осадчук залишався в Берліні. Там в останні місяці війни створив фіктивний «Інститут Чорного моря». Інститут був апокрифічний, але користь приносив реальну. На його адресу Осадчук отримував підпільну пресу з Варшави, а також польські видання з Лондона, де знаходився польський еміграційний уряд. Надсилали йому також газету «Neue Zürcher Zeitung» з Швейцарії, в якій він друкуватиметься згодом. Таким чином, був непогано поінформований. Під час війни він активно писав кореспонденції для газет «Волинь»[32] в Рівному і для «Краківських вістей» (один із його тодішніх псевдонімів – Юрій Чорноморський).

Берлін бомбардували. Постраждав і факультет Осадчука. І в тому безладі йому дісталися печатка і бланки, які він міг використовувати в своїх інтересах. Він згадував: «Був хаос, а я відчував себе спокійно. Не було стеження, політичного контролю і викладачі вирішили, що можна собі дозволяти все і робити, що хочеш. Історики почали говорити речі дуже критичні... Навесні 1945 р. вже не можна було вільно користуватися транспортом, були введені спеціальні картки і перепустки. Метро ходило рідко, ще рідше трамваї. Я сам виписав собі посвідчення на виконання дуже важливих для ІІІ Райху місій з приміткою, що мені потрібно надавати всіляку допомогу. І прикладав печатку. Це спрацьовувало»[33].

Червона армія наступала і професор Вальявец рекомендував Осадчуку їхати з Берліна. Один знайомий мав родичів в Потсдамі і Осадчук поїхав туди разом зі своєю майбутньою дружиною Іреною (Яніною) Кушкевич, лікарем за фахом, з якою познайомився в 1943 р. Там вони пережили входження червоноармійців і після підписання капітуляції Німеччини вирішили повернутися в Берлін. Там на Осадчука

[32] Газета «Волинь» видавалася в місті Рівному за умов німецької окупації з вересня 1941 по січень 1944 роках. Докладніше див.: Шаповал Ю.Г. Історизм часопису «Волинь» (1941–1944; 1991–2009 рр.). – Львів: б.в., 2010.
[33] Цит. за: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk. – S. 75–76.

очікував сюрприз. На берлінську квартиру, де він раніше мешкав, – а це була квартира єврейської сім'ї Готтшальк (Gottschalk) – в його відсутність приходили радянські офіцери і розшукували його. Очевидно, це були співробітники «СМЕРШу»[34]. Осадчук зрозумів, що знаходиться в серйозній небезпеці і що тепер видавати себе за італійця не вдасться.

Потрібно було визначатись, як жити далі. Хтось міг би в такій ситуації впасти у відчай, але не Осадчук, який звик часто дивитися на труднощі з відстані іронії. Він твердо вирішив не повертатися до Польщі (де Сталін зміцнював свої позиції), але при цьому не хотів втрачати зв'язок з Польщею і поляками, наполегливо шукав контактів, які б могли допомогти йому. Вихід із ситуації знайшовся. Навесні 1945 р. в Берлін приїхав з Варшави його знайомий-військовий, якому він допомагав у період війни. Від нього дізнався, що головний редактор варшавської газети «Kurier Codzienny» (орган Демократичної партії (Stronnictwo Demokratyczne), яка легально діяла у комуністичній Польщі) шукає берлінського кореспондента. За тиждень, завдяки протекції свого знайомого, Осадчук отримав посвідчення кореспондента, писав під псевдонімом Єжи Понт (Jerzy Pont). В цій якості він часто бував в Польської військової місії, яка перебувала в Британському секторі поділеного союзниками Берліна[35]. Він передавав свої матеріали по телеграфному апарату, який тоді був тільки там. У Місії познайомився з її шефом, колишнім ольштинським воєводою і комуністом, генералом Якубом Правіним (Jakub Prawin). З липня 1946 р. він влаштував Осадчука на посаду пресового референта, який займався аналізом німецьких газет.

Богдан Осадчук мав антикомуністичні переконання, але не мав грошей і надійних документів. Тепер він отримав роботу з пристойною платнею. Понад те, він отримав берлінське посвідчення особи на тій підставі, що мешкав в Берліні. Проте

---

[34] Докладніше див.: Млечин Л. КГБ. Председатели органов госбезопасности. Рассекреченные судьбы. 3-е изд., доп. - М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001; Кодачигов В. (Владислав Крамар). «Смерть шпионам!» // Независимая газета. – 2003. – 25 апреля; Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991. Справочник. Под ред. акад. А.Н.Яковлева. – М.: МФД, 2003, та ін.

[35] Польська військова місія в Німеччині (Polska Misja Wojskowa w Niemczech) існувала у 1945–1990 роках. Вона представляла комунізовану Польщу, спочатку мала мережу представництв, керувала іншими органами від тодішньої Польщі на терені Німеччини, координувала такі справи як переслідування гітлерівських злочинців, стягнення майна і відшкодувань для Польщі, а також займалася репатріацією польських громадян. Після створення польських посольств в Німецькій Демократичній Республіки (1949) і в Західній Німеччині (1974) Місія представляла ПНР лише у Берліні. Докладніше див.: Radomski Jerzy Adam. Misje wojskowe na Zachodzie z ramienia komunistycznych władz z Polski i ich zadania 1945–1948 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/1749/22.pdf

найважливішою, на думку Осадчука, була журналістська легітимація.[36] Польська військова місія на кілька років стане для нього притулком.

Для того, щоб влаштуватись в Місію, він «змінив», себто фальсифікував, власну біографію. В Архіві Інституту національної пам'яті у Варшаві збереглися свідчення цього. Боґуміла Бердиховська, яка опрацювала ці документи, висловилася делікатно: Осадчук «мусив по-новому сконструювати свою біографію»[37]. Інакше – з огляду хоча б на його працю в Українському допомоговому комітеті в Хелмі та його публікації в «Краківських вістях» та «Волині» – його навряд чи прийняли б на роботу. 6 вересня 1946 р. Осадчук власноруч написав автобіографію, в якій, зокрема, зазначав, що з Коломиї у жовтні 1941 р. виїхав до Варшави на навчання, але був схоплений німцями і вивезений до Німеччини на примусові роботи, де потім лікувався через застарілу хворобу серця, а вже потім став кореспондентом газети «Kurier Codzienny»[38].

Цікаво, що цей життєпис, що був результатом фантазії Осадчука і де правдивими були лише місце народження та імена батьків, на довгі роки став його офіційною біографією, адже вся його професійна кар'єра була сконструйована так, щоб це виглядало типово для доль поляків під час війни. Та й перевірити миттєво щось не було можливо, адже Коломия знаходилася далеко від Західного Берліна.

У Польщі набирав силу сталінізм. Почалися пошуки ворогів. Торкнулося це і Польської військової місії в Берліні, насиченої співробітниками спецслужб ПНР. Осадчук законфліктував з впливовим співробітником Місії Губертом Меллером (Hubert Meller) і поступово потрапив під підозру. Крім того, він (з його щирою любов'ю до свободи слова) використав в одній з публікацій інформацію з службового документа. Загрожував суд і Осадчук просто втік з Місії. Це сталося в січні 1950 р. З того часу він – емігрант[39].

---

[36] Див.: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk. - S. 92.

[37] Berdychowska Bogumiła. Bohdan Osadczuk w świetle materiałów archiwalnych IPN // Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka. Redakcja: Iwona Hofman. – S. 17.

[38] Див.: Ibid. – S. 18.

[39] Коли Червона армія увійшла до Польщі мати й тато Осадчука виїхали до нього в Берлін. Відомо, що у 1948 році мати мешкала у нього. В Берліні вона пішла з життя. Згодом батько опинився на території Східного Берліна, де був перекладачем в органах НКВД. Невдовзі з'ясувалось, що під час німецької окупації у Бузьку він нібито працював у старості, хоча в жодних злочинах участі не брав. Крім того, його запідозрили у шпигунстві на користь американців. У 1947 році він був заарештований і вивезений до Польщі. Відомості про шпигунство не підтвердились. З 1948 року співпрацював з органами безпеки ПНР. Одружився вдруге у 1949 році. Він бачився з сином восени 1961 року в

Повоєнний Західний Берлін, за словами Базиля Керського, був для Богдана Осадчука «ідеальним місцем для життя. Він міг там поєднати ідентичність українського емігранта з ідентичністю європейського демократа. До 1989 р. жив на космополітичному і демократичному острові, оточеному червоним морем радянської імперії, в місці, де вирішувались долі Європи. Тут осіли німецькі політичні емігранти, наприклад, бургомістри міста Ернст Ройтер (Ernst Reuter) і Віллі Брандт (Willy Brandt), політолог Ріхард Левенталь (Richard Löwenthal) чи публіцист Себастіан Гафнер (Sebastian Haffner). Завдяки ним місто набуло нового, демократичного характеру. Разом з західними альянтами і емігрантами з центральної та східної Європи сформували космополітичний клімат повоєнного Берліна»[40].

Справді, історію Західного Берліна цілком можна потрактувати як оповідь про людей, що обрали це місто, аби боронити демократію. Серед цих людей опинився і Осадчук.

Від Богдана Осадчука до Олександра Кораба

Ситуація після втечі з Польської військової місії когось могла б загнати в глухий кут. Але не Осадчука, якого завжди рятували комунікабельність і широкі зв'язки. Він звернувся до двох офіцерів ЦРУ – Зільберштайна (Silberstein) і Мокрого (Mokry). Вони і допомогли йому влаштуватися в німецькомовну «Нову газету» («Die Neue Zeitung»), що видавалася на американські гроші і виходила до лютого 1955 р. Він писав про Радянський Союз, Польщу, про українську еміграцію, про політиків, які приїздили до Берліна зі Східної Європи. Писав спочатку під псевдонімом «Губерт Славек Нойегаус» («Hubert Slawek Neuehaus»), а згодом «Олександр Кораб» («Alexander Korab»). Цікаво, що комуністичні спецслужби довгий час трактували Осадчука і Кораба як двох різних осіб[41].

Можна лише дивуватися колосальної енергії і працездатності Богдана Осадчука, який писав для берлінської ліберальної щоденної газети «Der Tagesspiegel», для мюнхенської «Münchener Merkur», для щоденних «Stuttgarter Nachrichten» і «Kölner

---

Австрії, куди приїздив на запрошення кузини. У Богдана Осадчука та його дружини Ірени був син Михайло, який помер у віці 6 років.

[40] Kerski Basil. Z Kołomyi w świat // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.new.org.pl/4561-z-kolomyi-w-swiat.

[41] Див.: Berdychowska Bogumiła. Bohdan Osadczuk w świetle materiałów archiwalnych IPN // Ukraiński polonofil. Pamęnci Bohdana Osadczuka. Redakcja: Iwona Hofman. – S. 20.

Stadtanzeiger». Для двох швейцарських газет він працював в якості офіційного кореспондента – для «Baseler Nationalzeitung» (як берлінський кореспондент) і для «Neue Zürcher Zeitung» (тут він з 1955 р. почав працю і був постійним коментатором подій в країнах східноєвропейського комунізму). Поступово він перетворився на постійного і авторитетного публіциста німецької та швейцарської преси.

Крім того, з 1956 р. Осадчук був пов'язаний з німецьким телебаченням, виступав в популярній щотижневій політичній телепрограмі «Internationaler Frühschoppen» (можна перекласти як «Міжнародний сніданок»). Цікаво, що Осадчук називався представником України. Після кількох ефірів в Міністерство закордонних справ Німеччини прийшла дипломатична нота радянського посла про те, що йому невідома особа, яка виступає від імені України і що ці виступи суперечать добросусідським відносинам. Радянська сторона категорично зажадала прибрати невідомого пана з телеефіру. Шеф програми Вернер Гефер (Werner Höfer) захвилювався і запропонував Осадчуку зробити якусь заяву. І він зробив. Ось як зміст заяви переказував сам Осадчук: «Я готовий перестати бути представником України за умови, що в Берлін приїде акредитований кореспондент з Києва, представник радіо або преси, і буде висловлюватися про радянську історію так само критично, як я. Це моя умова. Якщо вона не буде виконана, – я не відмовлюся від своєї участі»[42].

До 1970-х рр. Богдан Осадчук продовжував брати участь в телепрограмі «Internationaler Frühschoppen», допоки не отримав німецьке громадянство, себто втратив статус «іноземця». Крім того, з 1956 р. він працював викладачем новітньої історії Східної Європи у Вільному університеті Берліна. Сюди його запросив історик Вальтер Гофер (Walter Hofer) і де його колегою потім став вже згаданий політолог Ріхард Левенталь. Останній тісно співпрацював з соціал-демократом Віллі Брандтом, з яким Осадчук невдовзі познайомився.

Після жовтневих подій 1956 р. в Польщі[43] Осадчук швидко перетворився на

[42] Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk. – S. 111.

[43] Йдеться про події, пов'язані з провалом плану керівництва СРСР не допустити до влади Владислава Ґомулку (покараного у 1951 році за «правонаціоналістичний ухил» тюремним ув'язненням, в якому він перебував до кінця 1954 року). Всупереч рекомендаціям Кремля Пленум ЦК ПОРП обрав нове Політбюро, викинувши з нього всіх сталіністів. Першим секретарем ЦК ПОРП було обрано Владислава Ґомулку, прибічника «польського шляху до соціалізму». Докладніше див.: Голубничий Всеволод. Розвиток подій в Польщі (квітень–жовтень 1956 р.) // Вперед (Мюнхен). –

головного знавця польських справ. «Був у той час, – згадував потім він сам, – людиною надзвичайно плідною, іноді писав кілька статей щодня»[44]. Головним джерелом інформації для Осадчука слугувало радянське радіо (російську мову він вивчив), газети, зустрічі з людьми, котрі приїздили до Берліна і розповідали про комуністичну дійсність. «Були, – писав згодом сам Осадчук, – також інші контакти та знайомства, бо інакше не міг давати майже щоденні коментарі та оцінки подій у комуністичних країнах»[45]. Своїм головним інформатором у польських справах він завжди вважав літератора, варшав'янина Віктора (Вітека) Ворошильского, з яким приятелював багато років[46].

Осадчука почало ангажувати Радіо в американському секторі (RIAS, Radio in American Sector).

Осадчук і спецслужби

На 1950-ті рр. припадає новий сплеск інтересу спецслужб до Осадчука. Спочатку його прагнула завербувати радянська спецслужба, а потім розвідка Польської Народної Республіки. Обидві спроби виявились невдалими[47]. Вчергове підвищення уваги польських спецслужб до Осадчука спостерігалося в 1962 р. Тепер вони вже знали, що він українець (хоча це легко можна було встановити, спостерігаючи за життям української еміграції), мали інформацію про його дружину, мали його адресу, телефон, знали, що у нього є два магнітофони, короткохвильовий приймач, здогадувались, що він має інформаторів в Польщі. При цьому тривала перлюстрація польської кореспонденції до Осадчука, аналізувались його публікації в «Neue Zürcher Zeitung» (чимало з цих публікацій у спецслужбі ПНР переклали польською

1956. – Ч. 11 (72). С. 5–7; Gluchowski, Leszek W. The Soviet-Polish confrontation of October 1956: the situation in the Polish Internal Security Corps / Leszek W. Gluchowski with Edward Jan Napela. - Washington, D.C.: Woodrow Wilson Internat. Center for Scholars, 1997; Бухарин Н. И., Яжборовская И. С. Владислав Гомулка: на поворотах истории // Новая и новейшая история. – 2011. – № 4. – С. 146–168; Eisler Jerzy. Październik 1956. Radzieckie czołgi szły na Warszawę // Newsweek Historia. – 2014. – № 5; Мельник Ігор. Жовтень 1956-го – попередження для «комуни» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zbruc.eu/node/57669, та ін.

[44] Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk. – S. 112.

[45] Осадчук Б. Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті. – С. 280.

[46] Віктор Ворошильський (1927–1996) - польський поет, прозаїк і перекладач. Колишній комуніст, він в 1970-х роках був учасником демократичної опозиції, його твори були заборонені до публікації. З 1978 по 1981 рік був професором Товариства наукових курсів. У грудні 1981 року під час введення в Польщі воєнного стану інтернований. Згодом Осадчук напише: «Допомога Вітека була дуже важливою для мене, бо відзначалася поміркованою оцінкою змін, які відбувалися. Для мене, переконаного ліберала і, зрозуміло, традиційного ліберального видання, такі судження, позбавлені озлоблення та ресентиментів, були базою для роздумів» (Осадчук Б. Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті. – С. 281).

[47] Див.: Berdychowska Bogumiła. Bohdan Osadczuk w świetle materiałów archiwalnych IPN // Ukraiński polonofil. Pamęnci Bohdana Osadczuka. Redakcja: Iwona Hofman. – S. 21.

мовою для службового вжитку і ці переклади збереглися), збирались відомості про батька. І цей специфічний інтерес не зникав практично до кінця існування ПНР[48]. Богуміла Бердиховська цілком справедливо вказує на те, що для тодішніх реалій «холодної війни» і ментальності спецслужб характерними були спроби пов'язати Осадчука з американською розвідкою. Це мало пояснити його авторитетну позицію у журналістському середовищі, його досконалу орієнтацію в політичному житті ПНР і – до певної міри – провал спецслужб у спробах завербувати Осадчука[49].

У Варшаві, в Архіві Інституту національної пам'яті Польщі (Archiwum Instytutu Pamęci Narodowej w Warszawie) збереглося чимало цікавих документів на цю практично ще недосліджену тему. Одним з перших до Осадчука у січні 1953 р. дістався агент під псевдонімом «Б-15». За його словами, Осадчук «має безпосередній контакт з американським розвідницьким осередком у Берліні, від якого отримує інформації про втікачів, з якими надалі проводить розмови про ситуацію в Польщі»[50]. Зберігся розлогий «рамковий план» оперативних заходів у справі Осадчука, датований 17 жовтня 1962 р. Цим планом, зокрема передбачалось виявлення контактерів Осадчука в Польщі і у Західному Берліні, вивчення особливостей, матеріальних умов і ставлення до Осадчука в журналістському середовищі, збирання інформацій про щоденний розклад Осадчука та його дружини тощо. Крім цього, план передбачав виїзд до Західного Берліна і вихід на Осадчука агентів під псевдонімами «Бар», «Кшиштоф II» і «Ришард».[51] До нього підводили й інших агентів, один з яких (псевдо «Павел») дуже виразно окреслив, чому спецслужби так енергійно цікавились його особою: «Осадчук підтримує близькі стосунки з різними німецькими, американськими політиками і володіє інформацією, що має більшу цінність для нас, ніж для нього»[52].

Саме через згаданого «Павла» у Швейцарії було здійснено спробу завербувати Осадчука в 1955 р. Результат нібито був позитивний, але невдовзі, на зустрічах у Західному Берліні стало зрозуміло, що Осадчук блефує і насправді нічого цінного не збирається повідомляти. Проте і надалі спецслужби ПНР не втрачали, як

[48] Див.: Ibid. – S. 22.
[49] Див.: Ibid. – S. 23.
[50] Archiwum IPN BU 003195/711/diazo. – Notatka operacijna. 20.VII.1953.
[51] Див.: Archiwum IPN BU 01224-512. – Ramowy plan operacyjnych przedsięwzięć w sprawie Osadczuk Bogdana. 17.X.1962.
[52] Ibid. – Odpis 20.V.1955 r.

засвідчують документи, надії на його вербовку. З 1964 р. на Осадчук в заведеній на нього справі проходив під криптонімом «Mann» (в першій справі агентурної розробки, заведеній відразу після його втечі з Польської військової місії, він мав криптонім «Okulski»). У 1969 р. співробітники Польської військової місії у розмовах з Осадчуком намагалися аналізувати його наміри. Чим все закінчилося, добре описав інспектор відділу VIII Департаменту Міністерства внутрішніх справ ПНР Роман Бартчак (Roman Bartczak): «…Ті контакти не внесли нічого істотного до справи. Виникла також підозра, що «Mann» підтримує цей контакт також з метою зорієнтуватись щодо намірів наших співробітників. З цієї точки зору нині не видно жодних реальних можливостей до кращого використання контакту з «Mann'ем»[53]. Тим не менш стеження за Осадчуком тривало, а накопичені матеріали почали використовувати для його дискредитації (тут найбільш активними були агенти «Телл» і «Атол». У 1984 р. агента під псевдом «Вікі» було підведено до Осадчука. Ці контакти тривали до березня 1987 р., коли було визнано «відсутність можливості оперативного та інформаційного розширення цього знайомства»[54]. Далі саме життя поставило крапку у взаєминах Осадчука і спецслужб: постала незалежна і антикомуністична Польща і розвалився СРСР.

Мюнхенські сторінки

Важливі сторінки біографії Богдана Осадчука пов'язані з Мюнхеном. Тут він почав співпрацювати з Радіо «Свобода» (до 1959 р. Радіо «Вільна Європа») в Мюнхені, вів щотижневу програму «Листи західного ліберала». Створене в умовах «холодної війни», це радіо надавало своїй багатонаціональній аудиторії в СРСР і Східній Європі факти радянської історії та сучасної дійсності, що ховалися владою від народу і не згадувалися офіційними ЗМІ. Важливою була інформація про діяльність осіб і організацій, які виступали проти комуністичних режимів і репресії проти них з боку влади. Радіостанція надавала трибуну опальним і нонконформістські налаштованим політичним діячам, перебіжчикам, «відмовників», дисидентам, відомим творчим працівникам Радянського Союзу і країн Східної Європи. Зрозуміло, що таке антикомуністичний знаряддя як Радіо Свобода не могло

[53] Archiwum IPN BU 02521-59. – Notatka końcowa ze sprawy krypt. «Mann». 29.12.1973 r.
[54] Ibid. – Notatka końcowa ze sprawy krypt. «Mann». 10.03.1987 r.

не залучити до роботи Богдана Осадчука. Він як авторитетний знавець проблем Східної Європи охоче давав коментарі. У нього склалися добрі відносини з керівником української редакції Михайлом Демкович-Добрянським, а потім з його наступником Богданом Нагайлом.

Свою габілітаційну роботу, яка давала право заняття професорської посади і була присвячена планам Юзефа Пілсудського щодо превентивної війни проти Гітлера, Осадчук писав у Вільному університеті Берліна. Тут у 1966 р. він отримав звання професора. В мюнхенському Українському вільному університеті[55] він працював професором, а згодом проректором. Тут, в УВУ, в 1950-х рр. він підготував і захистив докторську дисертацію (Ph. D) на тему національної політики в СРСР від Леніна до Хрущова. З-поміж найпримітніших наукових публікацій Осадчука слід назвати «Розвиток комуністичних партій у Східній і Центральній Європі» (1962)[56] і «Білий орел, хрест і червоний прапор. Хроніка криз комуністичної системи панування в Польщі, 1956–1982» (1982)[57].

У Мюнхені Осадчук співпрацював і приятелював з Борисом Левицьким, якого мало знають в сучасній Україні. Він, колишній націоналіст, став соціал-демократом, а потім лібералом за переконаннями. Як і Осадчук, він багато і кваліфіковано писав про радянську політику, про «соціалістичний табір», здобув повагу і авторитет не тільки серед читачів, а й серед колег-«радянологів»[58].

---

[55] Український вільний університет (УВУ) був заснований 17 січня 1921 року у Відні, восени того самого року перенесений до Праги. Тут отримував матеріальну підтримку урядових структур Чехословаччини. Після входу Червоної армії до Праги припинив існування. Відновлений в Мюнхені в 1946 році.

[56] Див.: Korab Alexander. Die Entwicklung der kommunistischen Parteien in Ost- und Mitteleuropa. 1.Teil. Polen-Ungarn-Tschechoslowakei. – Hamburg: Terrapress, 1962.

[57] Див.: Osadczuk Bogdan. Weisser Adler, Kreuz und rote Fahne. Chronik der Krisen des kommunistischen Herrschaftssystems in Polen 1956–1982. – Zürich: Verlag Neue Zürcher Zeitung, 1982.

[58] Борис Левицький (1915–1984) – журналіст, політолог і політик. У 1939 році закінчив Львівський університет. Колишній прихильник Степана Бандери, він відійшов від націоналістів в 1942 році, з кінця війни жив у Мюнхені. У 1946 році один із засновників Української революційно-демократичної партії. У 1949–1956 роках в Мюнхені разом з Іваном Майстренком і Всеволодом Голубничим був співредактором органу лівого крила партії – газети «Вперед». Після 1956 року року відійшов від української еміграції. Він піддав критиці лідерів української діаспори, зокрема, за співпрацю з німцями під час Другої світової війни і стратегію гострої антикомуністичної риторики. Він постулював підтримку ревізіоністських рухів в країнах Східної Європи і з симпатією відгукувався про незалежні від СРСР течії комунізму на кшталт тітоїзму і маоїзму. Починаючи з 1956 року присвятив себе «радянологічним» дослідженням: був, зокрема, радником Соціал-демократичної партії Німеччини з питань Радянського Союзу, співробітником «Forschungdienst Osteuropa» в Дюссельдорфі, експертом Фонду Фрідріха Еберта, автором статей в журналах «Osteuropa» і «Österreichische Hefte». Був автором низки праць (частково написаних під псевдонімом «Павло Сікора»), перекладених багатьма мовами. В останні роки свого життя викладав в Українському Вільному Університеті в Мюнхені. На нього полювали спецслужби СРСР і НДР. Докладніше див.: Berdychowska Bogumiła. Od nacjonalisty do lewicowca (Przypadek Borysa Ławyckiego) // Zeszyty Historyczne. – 2003. – № 145(524). – S. 214–230; Bubke Hermann. Der Einsatz des Stasi- und KGB-Spions Otto Freitag im Müchen der Nachkriegszeit. – Hamburg, Verlag Dr. Kovać, 2004. – S. 114–120.

У 1992 р. Осадчук виявив свої «отаманські» якості в оцінках УВУ. Того року в номері 10 журналу «Культура» він написав, що з УВУ усунули демократів і що університет став духовною опорою націоналістичного табору. Тодішній ректор УВУ Петро Ґой запротестував у спеціальному листі, що його Ґєдройць надрукував в «Культурі» в 1993 р. в номері 3.

У Мюнхені в 1984–1987 рр. Богдан Осадчук спробував виступити не лише в ролі автора, викладача, а й видавця, точніше відповідального редактора журналу «Віднова». Це мав бути своєрідний український варіант «Культури». До слова, Єжи Ґєдройць увійшов до складу редакційної колегії. Осадчук згадував: «Ідея «Віднови» виходила не від мене, а від мого американського колеги Ярослава Пеленського.[59] Він її висловив спонтанно, почав переговори зі мною і з іншими, а потім вирішив, що «Віднова» повинна виходити в Європі... Не хотіли ми зв'язуватися з жодною політичною групою, а присвятити її просуванню демократичної думки в еміграції... Ми видали кілька номерів, присвячених різним польсько-українським відносинам, пізніше спеціальний номер, присвячений чорнобильській трагедії, а потім раптом Пеленський заявив, що час «Віднову» ліквідувати, оскільки немає фінансів на продовження видання журналу... Шкода, адже це був журнал, який дуже добре стартував і почав багатообіцяюче розвиватися»[60].

Набагато вдалішою і кориснішою для польсько-українських відносин виявилася в принципі випадкова зустріч Богдана Осадчука з директором Літературного інституту в паризькому передмісті Мезон-Ляффіт Єжи Ґєдройцем.

Зустріч з Ґєдройцем

Вони зустрілися в берлінському готелі «Савой» («Savoy») в червні 1950 р. Саме там зупинилися Ґєдройць (Jerzy Giedroyc) і його найближчий соратник Юзеф Чапський (Józef Czapski)[61]. Вони приїхали на установчі збори антикомуністичного

[59] Ярослав Пеленський (нар. 1929) - історик та політолог, професор, іноземний член НАН України (1992), дійсний член Української вільної академії наук (УВАН). Автор праць з історії Східної Європи доби пізнього середньовіччя та ранньомодерних часів, українсько-польських відносин, української суспільно-політичної думки XX століття і політології. З 1987 – президент Інституту східноєвропейських досліджень імені В.Липинського у Філадельфії (США). Директор Інституту східноєвропейських досліджень НАН України (1993–2008; з 2001 – Інститут європейських досліджень НАН України). Докладніше див.: Гай-Нижник П. Ярослав Пеленський. Етапи життєвого і наукового шляху // Київська старовина. – 2004. – № 1. – С. 155–162.

[60] Цит. за: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk. – S. 144–145.

[61] Юзеф Чапський (1896–1993) – художник, письменник, літературний критик, в'язень ҐУЛАҐу, автор мемуарів про табори «Старобєльські спогади» (1944), «На нелюдській землі» (1949). Один з найближчих соратників Єжи Ґєдройця,

Конґресу за свободу культури. Засідання проходили неподалік від готелю. Осадчук офіційно не був запрошений на конгрес, він приїхав сюди як журналіст газети «Die Neue Zeitung».

Створення Конгресу за свободу культури стало реакцією на різні міжнародні форуми, які організовували сталіністи в Східному Берліні і на відомий Міжнародний конгрес діячів культури на захист миру у Вроцлаві в серпні 1948 р. Останній був покликаний, за задумом Москви, показати, що більшість інтелектуалів в Європі нібито на боці комунізму.

На форумі в Західному Берліні домінували антикомуністи, які утворили альтернативу лівим інтелектуалам Заходу, які були прорадянськи налаштовані і нав'язували світові ілюзії щодо Радянського Союзу. Конгрес також апелював до прихильників миру. З однією лише поправкою: до тих, хто був переконаним антикомуністом, знав і розумів, що насправді відбувається в сталінській Росії. Ініціатором Конгресу був публіцист, засновник ліберального щомісячника «Der Monat» Мелвін Ласки (Melvin Lasky), колишній нью-йоркський троцькіст. Таким чином, засновники Конгресу були людьми, до яких західні союзники, поділивши Німеччину і Берлін, мали довіру[62].

Тим більш вороже до учасників Конгресу ставилися сталіністи. «На Конгресі, – згадував пізніше Ґедройць, – панувала атмосфера страху; багато учасників боялися, що їх може викрасти НКВД»[63]. Проте Конгрес, на якому з яскравою промовою (вступна частина німецькою мовою), зокрема, виступив згаданий Юзеф Чапський, відбувся. Це була єдина промова, в якій, крім іншого, було згадано і про українське питання. І завдяки цьому зустрілися і познайомилися Ґедройць і Осадчук[64].

співзасновник і член редколегії журналу «Культура».

[62] Докладніше див.: Grèmion Pierre. Konspiracja wolności. Kongres Wolności Kultury (1950–1975). – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004.

[63] Gedroyc Jerzy. Autobiografia na cztery ręce. Opracował i posłowiem opatrzył Krzysztof Pomian. Wydanie 4. – Warszawa: Towarzystwo opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, 2006. – S. 188.

[64] «Для обох прибульців з Заходу я був невідомим, трохи екзотичним птахом. Вони нічого про мене не знали і, здається, їм було важко сприйняти мої розповіді про долю, що закинула мене з далекої Коломиї в Центральну Польщу, а потім у Берлін. А я дещо про них знав. Про Чапського - з оповідань молодого Любенського з Казімежи Велької, а про Ґедройця спочатку зі спорадичного читання «Політики», яку мені давав почитати газетяр Льопка в Пінчові, про потім - з вуст колишнього депутата Сейму з Волині, Степана Скрипника, двоюрідного брата отамана Петлюри і товариша воєводи Юзевського під час розмов в 1940 році в Хелмі Любельському, а трохи згодом - від Геннадія Которовича, українського журналіста, який був парламентським кореспондентом «Політики» ... Я відчув, що знайшов нарешті те, чого шукав і про що мріяв: шлях до діалогу та партнерства ». (Осадчук Богдан. Роль Єжи Ґедройца в польсько-українських відносинах // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5073/osadchuk_rol_yezhy_gedroitsa.pdf.

Останній писав: «Перша розмова відбувалася на дистанції і не була позбавлена елементів недовіри. Але якщо говорити про автора цих рядків, то вона стала переломною подією у пошуках. Зрозумів, що, нарешті, маю справу із середовищем, яке знає свою мету, незалежне у думках і творенні нового змісту... Так почалася наша співпраця... »[65].

Налагодження добрих відносин з Україною було для Ґедройця, так само як незалежність Польщі, справою життя. Ще в 1930-х рр., за умов польсько-українського протистояння, Ґедройць як редактор впливового журналу молодих консерваторів («Бунт молодих», потім – «Політика») і як державний службовець шукав шляхів порозуміння. Він був переконаний, що для початку діалогу насамперед належить побачити і визнати в українцях партнерів. Згодом, опинившись разом з Армією генерала Владислава Андерса на Близькому Сході, Ґедройць видав молитовник українською мовою для вояків українського походження в цій армії.

Слід нагадати, що на рубежі сорокових і п'ятдесятих років минулого століття, після трагічної братовбивчої боротьби між поляками та українцями, було не надто багато бажаючих вести діалог. Саме діалог, а не перелік взаємних звинувачень. Тому ініціатива Ґедройця виробити концепцію майбутніх польсько-українських відносин здійснилася не відразу. Спочатку, в 1948 р., Ґедройць запропонував виробити таку концепцію тим діячам, які до війни заслужили авторитет серед українців. Наприклад, Єжи Стемповському[66], синові Станіслава Стемповського, міністра в уряді Симона Петлюри; Станіславу Вінценз[67], автору епопеї з життя Гуцульщини «На високій полонині»; Пйотру Дунін-Борковському[68], видатному політичному мислителю. Передчасна смерть останнього перешкодила здійсненню цієї ініціативи, однак Ґедройць незабаром знайшов інший спосіб.

Він ініціював публічну дискусію довкола найхворобливішого в ту пору питання – визнання нових кордонів Польщі. Це не могло не викликати шквал обурення

[65] Осадчук Б. Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті. – С. 138.
[66] Єжи Стемповський (1893–1969) - театральний критик, перекладач, один із найвизначніших польських есеїстів. З 1940 року жив у Швейцарії. Публікувався під псевдонімом Павло Гостовець. У нього Богдан Осадчук згодом перейняв роль посередника між «Культурою» та українською еміґрацією.
[67] Станіслав Вінценз (1888–1971) – письменник, філософ, есеїст, перекладач, співпрацював з «Культурою».
[68] Пйотр Дунін-Борковський (1890-1949) – політик, державний діяч, публіцист. Був пов'язаним з виданнями «Бунт молодих», потім – «Політика», що їх редагував Єжи Ґедройць. Обстоював польсько-українську співпрацю перед загрозою СРСР.

передплатників, викликало дуже гостру дискусію. Однак Ґедройць не думав відступати – він продовжував дискусію, одночасно висвітлюючи різні події польсько-української історії і сучасності. Першим текстом, який зробив польсько-українські відносини предметом жвавої дискусії, була опублікована в 1952 р. стаття поета і перекладача Юзефа Лободовського[69] «Проти почвар минулого» («Культура», 1952, № 2). Варто підкреслити, що з самого початку існування журналу в ньому з'являлися тексти української літератури в перекладах Лободовського або його статті про цю літературу – до 1996 р. їх було надруковано 130[70].

У журналі «Культура» з'явився новий розділ – «Українська хроніка» («Kronika ukraińska»). Її постійним автором і став Богдан Осадчук. Він під псевдонімом БЕО (BEO) в червневому номері журналу за 1952 р. відкрив рубрику «Польсько-українська хроніка» («Kronika polsko-ukraińska»)[71]. Осадчук друкувався постійно, допоки виходив журнал, тобто до 2000 року включно. Це були в основному тексти про життя української еміграції, українсько-польські відносини і політична ситуація в Східному блоці і в Німеччині. У 637 номерах «Культури» світло побачили близько 160 статей Осадчука, а крім того збереглося близько 900 листів, якими обмінялися один з одним Осадчук і Ґедройць[72].

Останній згодом напише: «Богдан Осадчук був і є не тільки точним інформатором про польсько-українські відносини; насамперед він полегшив «Культурі» встановлення контактів з чільними українськими діячами. Починаючи нашу діяльність, ми зовсім не орієнтувалися в тому, як виглядає українська еміграція на Заході, і тут Осадчук був перш за все дуже цінним контактором»[73].

У свою чергу, в статті «Роль Єжи Ґедройця в польсько-українських відносинах» Осадчук написав: «Часом я допитувався в Єжи, як і навіщо він відкрив українське

[69] Юзеф Лободовський (1908–1988) – поет, публіцист, прозаїк, перекладач. У 1914–1922 роках перебував в Росії та Грузії, потім мешкав у Польщі. В еміграції з 1939 року. З 1941 року – в Іспанії, у 1945–1975 роках – співзасновник і редактор польської програми Радіо Мадрид. Один з ключових експертів в українських питаннях серед співробітників «Культури».

[70] Див.: Шаруга Лешек. «Культура» и украинский вопрос // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://novpol.org/ru/r1LUtOfws-/KULTURA-I-UKRAINSKIJ-VOPROS.

[71] BEO. Kronika polsko-ukraińska // Kultura. – 1952. – № 5. – S. 125–132.

[72] См.: Sikora Wojciech. Pożegnanie Bohdana Osadczuka // Ukraiński Polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka. Radakcja Iwona Hofman. – S. 74.

[73] Цит. за: Єжи Ґедройць та українська еміґрація. Листування 1950–1982 роки. Упорядкування, переднє слово і коментарі Богуміли Бердиховської. Переклад з польської та англійської. – К.: Критика, 2008. – С. 15.

питання... Все почалося з відвідувань лекцій з історії України Мирона Кордуби»[74]. Ґедройць тоді вже мав юридичну освіту, тож відвідування лекцій і семінарів професора Кордуби, фахівця з етнічних і територіально-прикордонних питань, було приватною справою, а не обов'язком для молодого політика і редактора-початківця. Лекції українського історика з Варшави відіграли величезну роль у політичній і видавничій кар'єрі Єжи Ґедройця. Українська справа на все життя стала для нього центральним питання»[75].

Хоча центральним питанням всього життя Ґедройця було питання польське, думка Осадчука все ж правильна. Адже Ґедройць однозначно обумовлював розв'язання польського питання розв'язанням питання українського. Боґуміла Бердиховська точно вказує на ключові елементи української стратегії Ґедройця: дискусія довкола проблеми кордонів; рефлексія над історичною спадщиною та критичний аналіз польсько-українського минулого; систематичне спостереження за змінами в Україні та спроба впливати на процеси, які там відбуваються; спроби вивести українське питання на міжнародний рівень; якнайширше представлення української культури[76].

Українське питання в діяльності «Культури» не було чимось ізольованим – воно вписувалося в проект, окреслений принципово важливою статтею Юліуша Мєрошевського[77] «Російський «комплекс Польщі» і УЛБ» (1974). Тут, зокрема, мовилося: «У Східній Європі – якщо на цих землях колись має встановитися не лише мир, а й свобода – немає місця жодному імперіалізму, ані російському, ані польському. Ми не можемо кричати, що росіяни мають віддати українцям Київ, і одночасно заявляти, що Львів має відійти до Польщі»[78].

І далі: «Якщо для спрощення простір, що охоплює Україну, Литву й Білорусь, ми позначимо скороченням УЛБ, слід констатувати, що в минулому, а подекуди і

[74] Мирон Кордуба (1876–1947) – історик, публіцист, перекладач. З 1929 року викладав у Варшавському університеті до його закриття нацистами, у 1944–1947 викладав у Львівському університеті.
[75] Осадчук Богдан. Роль Єжи Гедройца в польсько-українських відносинах // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5073/osadchuk_rol_yezhy_gedroitsa.pdf.
[76] Див.: Єжи Ґедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 роки. Упорядкування, переднє слово і коментарі Боґуміли Бердиховської. Переклад з польської та англійської. – С. 29.
[77] Юліуш Мєрошевський (1906–1976) – журналіст, публіцист, політичний оглядач. Під час Другої світової війни виїхав з Польщі, працював як публіцист у виданнях польського еміграційного уряду, мешкав у Лондоні. У 1950-1972 роках – голвний редактор «Англійського відділу» журналу «Культура».
[78] Мєрошевський Ю. Російський «комплекс Польщі» і простір УЛБ // Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців. Антологія текстів. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – С. 321.

сьогодні, простір УЛБ був чимось більшим, ніж «яблуком розбрату» поміж Польщею і Росією. Простір УЛБ визначав форму польсько-російських взаємин, прирікаючи нас або на імперіалізм, або на сателітство»[79]. До ліквідації цієї печальної дилеми може призвести лише наполеглива робота задля побудови суверенності простору УЛБ. Це – ключова теза Мєрошевського і Ґедройця.

Однією з основних проблем, пов'язаних з «українським питанням», стала проблема відмови від міфології польських «кресів» (східних околиць). У листі до Лєшека Шаруги в середині 1990-х років Єжи Ґедройць пропонував відмовитися від понять «креси» і «кресовий» як визначень, образливих для українців і таких, що викликають у них асоціацію з імперською історією Польщі, і замінити їх поняттями «пограниччя», «прикордонний»[80].

Ґедройць ніколи не ідеалізував польсько-українські відносини. Без ілюзій оцінював їх Осадчук. Він вважав, що поляки і українці «дві нації, розвиток яких дуже відрізнявся. Спорідненість існувало лише на початку нашої історії, за Польщі П'ястів і Київської Русі. Потім шляхи розходяться, приводячи до зовсім різних процесів. П'ястівська Польща зміцнюється, а Русь-Україну поглинає неміч. Найчутливішим ударом, нанесеним русинам-українцям, було невизнання цієї частини Ягеллонської імперії автономною частиною, рівною Короні та Литві. Черговим трагічним поділом стала недооцінка ролі православ'я і нерозуміння ролі уніатської церкви. В результаті експансії римо-католицької церкви, в даному випадку ідентичної польському домінуванню, Україна втратила більшу частину своєї аристократії. Іншу, на Лівобережній Україні, тобто на схід від Дніпра, пізніше поглине царська Росія»[81].

Такий стан речей, на думку Осадчука, призвів до того, що «в поведінці поляків виник елемент зверхності, ставлення «панів» до «хамів», що утвердилося під час розподілів в польських маєтках на українських землях, переважно на Правобережній Україні, поглибилося в результаті колаборації польської шляхти з російською владою, яка зі свого боку погодилася не чіпати привілеї щодо власності. Козацькі

[79] Там само.
[80] Див.: Шаруга Лешек. «Культура» и украинский вопрос // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://novpol.org/ru/r1LUtOfws-/KULTURA-I-UKRAINSKIJ-VOPROS.
[81] Цит. за: Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem przeprowadzili Basil Kerski i Andrzej Stanisław Kowalczyk, s. 41.

війни не принесли змін на краще, а затвердили стереотип українця-заколотника, а згодом – «гайдамаки». Оперування подібними стереотипами суттєво посилилося за часів ПНР, коли відпрацював своє і вичерпався ворожий прототип німця, враховуючи створення держави «добрих німців» – Німецької Демократичної Республіки, і потрібно було знайти інший об'єкт для «народного гніву», щоб відволікти увагу від сталінських злочинів. Так був створений образ українського ворога...»[82].

У польсько-українських відносинах грали не останню роль негативні стереотипи одного народу щодо іншого. Осадчук намагався їх руйнувати. Цікаво, що разом з Єжи Стемповським, Станіславом Вінцензом і Юзефом Лободовським Осадчук створив своєрідне «українське лоббі» в журналі «Культура». Хоча був в цьому «лоббі» єдиним українцем за походженням. Крім того, він зробив чимало для залучення до співпраці з «Культурою» українських авторів із середовища молодшого покоління української еміграції, робив спроби співпраці з представниками еміграції з української території з-за Збруча. Йдеться про так званих «східняків» з Української революційно-демократичної партії (УРДП) під керівництвом письменника і громадського діяча Івана Багряного[83], до яких Осадчук був близький і певний час входив до згаданої партії.

І це було непросто. Мало хто зі згаданого кола розумів важливість і значення зміцнення відносин з поляками. Над колегами і друзями Осадчука тяжів пропагандистський стереотип антиукраїнської ролі «білополяків». Осадчук боровся з цими поглядами на сторінках газети «Українські вісті». В ту пору це видання було єдиною демократичною трибуною української політичної еміграції. З самого початку він проголосив солідарність з ідеями Симона Петлюри (що відповідало переконанням Ґедройця). Осадчук робив ставку не на Третю світову війну, як, наприклад, тодішні націоналісти-бандерівці (до слова, робили це і радикально налаштовані представники польської еміграції), а на мирні поступові перетворення, тобто на близький ідеям Гедройца та Мєрошевського еволюціонізм.

[82] Ibid., s. 42.

[83] Іван Багряний (1906–1963) – письменник і політичний діяч, з 1945 року перебував в еміграції в Німеччині, де у 1948 році заснував Українську революційно-демократичну партію (УРДП) і редагував газету «Українські вісті». Претендував на Нобелівську премію і мав шанси на її отримання, оскільки написав два романи про ҐУЛАҐ («Сад Гетсиманський» та «Тигролови») ще за 20 років до написання Олександром Солженіциним «Архіпелагу ҐУЛАҐ», але раптова смерть І.Багряного завадила офіційному висуненню його на цю нагороду.

Крім того, згадані зв'язки Осадчука з німецькою та швейцарською пресою сприяли просуванню ідей «Культури» на сторінках згаданої преси. Іншою важливою сферою співпраці з Ґєдройцем став пошук і залучення нових співробітників серед відомих Осадчуку українських інтелектуалів і публіцистів.

Завдяки посередництву Осадчука було налагоджено контакт Ґєдройца з Борисом Левицьким, Іваном Лисяком-Рудницьким, Любомиром Ортинським[84]. Активним кореспондентом «Культури» став редактор спочатку «Української літературної газети», а потім журналу «Сучасність» Іван Кошелівець.[85] Також серед публіцистів і авторів «Культури» можна назвати таких відомих представників української еміграції, як Леонід Мосендз[86], Євген Маланюк[87], Юрій Лавріненко[88], професор Микола Глобенко – історик літератури та секретар «Енциклопедії українознавства»[89].

Пізніше Осадчук напише: «Найважливішим у моїй співпраці з Єжи Ґєдройцем було прокладання нового шляху до подолання старих конфліктів і пошук розв'язків на майбутнє. У цьому контексті Ґєдройць був ключовою, найважливішою постаттю. Він мав бачення перспективи й був у цьому непоступливий і наполегливий... Він діяв без фанатизму, так, наче це була звичайна річ. Пам'ятаю, як я не раз протягом наших численних довгих розмов в Мезон-Ляфіт часом висловлював сумніви чи застереження. Єжи Ґєдройць все терпляче вислуховував, а потім виправляв мене й

[84] Любомир Ортинський (1919–1961) – публіцист, діяч ОУН, співзасновник Союзу українських комбатантів, редактор часопису «Вісті», співробітник Радіо Свобода.

[85] Іван Кошелівець (1907–1999) – літературознавець, критик, публіцист, перекладач, неодноразовий головний редактор журналу «Сучасність» (1961–66, 1976–77, 1983–84). В еміґрації з 1944 року, мешкав в Австрії, Німеччині. Найґрунтовнішим проектом, що його зреалізував Кошелівець на замовлення Літературного інституту, була антологія «Україна 1956–1968», видана у 1969 році польською мовою.

[86] Леонід Мосендз (1897–1948) – поет, прозаїк, есеїст, писав під псевдонімом Леонід Корзон. Після поразки УНР 1920 року еміґрував до Польщі, згодом жив у Чехії, Словаччині, Австрії, Швейцарії. Він був першим українським автором, чия стаття з'явилась на шпальтах «Культури» у 1948 році.

[87] Євген Маланюк (1897–1968) – поет, публіцист, історіософ. Після поразки УНР 1920 року еміґрував до Польщі, мешкав в Чехії, Польщі, Німеччині, з 1949 року – у США. Вперше надрукувався в «Культурі» у 1948 році під псевдонімом Юліян Кардош. Стаття була присвячена культурному життю української еміґрації. Особливо тісні стосунки поєднували Маланюка зі Станіславом Стемповським. Єжи Ґєдройць прагнув, щоб Маланюк друкувався в «Культурі» частіше (Див.: Jerzy Giedroyc Jewhen Mfłaniuk. Listy 1948-1963. Opracowała, wstępem i przypisamy opatrzyła Halyna Dubyk. – Warszawa: Instytut Dokumentacji i Studiów nad Literaturą Polską, 2014).

[88] Юрій Лавріненко (1905–1987) – критик, історик літератури, перебував в еміґрації з 1944 року, спочатку в Австрії, потім в Німеччині, у 1950 році виїхав до США. Друкувався під псевдонімом Юрій Дивнич. Саме йому Єжи Ґєдройць запропонував створити антологію української поезії «Розстріляне відродження», що була видана Літературним інститутом у 1959 році.

[89] Микола Глобенко (1902–1957) – літературознавець, педагог. 1943 року вирушив в еміґрацію, в Мюнхені був редактором тижневого політичного видання «Українська трибуна» (виходило у 1947-1949 роках). Вперше виступив у «Культурі», надрукувавши у 1950 році під псевдонімом М.Слобожанин свої спогади про українське літературне життя кінця 1920-х років, зокрема спогади про процес «Спілки визволення України».

ніколи не гарячкував»[90].

Тандем двох неординарних емігрантів Ґедройця та Осадчука зрештою спрацював успішно. Відірвані від своїх країн, позбавлені реальної можливості перевірити, які там панують погляди і настрої, віддані на відкуп ворожої і брехливої пропаганди, вони діяли всупереч головним настроям, що панували в еміграційних середовищах. Ці настрої підживлювали задавнені конфлікти поляків і українців, (загострені під час Другої світової війни і під час депортацій в рамках акції «Вісла» в 1947 р.)[91].

Осадчук і Ґедройць почали діалог, який допоміг подолати старі упередження і взаємні звинувачення, а польськомовний журнал «Культура» довго був єдиним місцем для таких обговорень і дискусій (в українців не було такого незалежного в своїй позиції відповідника). Осадчук був переконаний, що без Ґедройця «польсько-українське прикордоння могло б зараз бути польсько-українським Косовом – взаємним кровопролиттям. Замість цього після тривалої смуги конфліктів і воєн, коротких періодів дружби, ми протягом уже багатьох років маємо систему, що спирається на взаєморозуміння й обопільну потребу в співпраці й навіть дружби, яка в загальних рисах нагадує реалізацію планів і домовленостей Юзефа Пілсудського з Симоном Петлюрою. Без Єжи Ґедройця, його концепцій і практичної діяльності, у нас би цього не було. Я гордий і щасливий, що міг разом з ним брати участь у цій великій справі»[92].

До цих слів можна з повною впевненістю додати, що і без Богдана Осадчука не могло статися потепління польсько-українських відносин, неможливо було б взаєморозуміння двох країн, принципово важливе і в сьогоднішньому ґеополітичному ландшафті Європи.

Після Ґедройця

[90] Осадчук Богдан. Роль Єжи Ґедройца в польсько-українських відносинах // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5073/osadchuk_rol_yezhy_gedroitsa.pdf.

[91] Акція (операція) «Вісла» (перша назва «Схід») була розпочата у квітні 1947 року комуністичним урядом Польської Народної Республіки (ПНР). В її результаті більш ніж 150 тисяч громадян ПНР української національності були переселені зі східних районів в західні і північно-західні райони Польщі в тому числі на «повернуті землі» («Ziemie Odzyskane») в Південну Прусію та Сілезії, приєднані до Польщі після розгрому нацистської Німеччині. У цій операції брали участь понад 20 тисяч польських солдатів, не рахуючи місцеву міліцію, безпеку і прикордонників. Українці повинні були селитися в певній пропорції, в гірших, ніж поляки умовах. Формально акція «Вісла» закінчилася в липні 1947 року, але фактично переселення тривало до жовтня того ж року. Докладніше див., наприклад: Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках XX століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Том 5. – Акція «Вісла» 1947. – Варшава–Київ: Інститут національної пам'яті, 2006.

[92] Осадчук Богдан. Роль Єжи Ґедройца в польсько-українських відносинах // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5073/osadchuk_rol_yezhy_gedroitsa.pdf.

Єжи Ґедройць пішов з життя в 2000 р., тобто вже після проголошення незалежності Польщі і України. Він жодного разу не приїхав в свою країну після падіння комунізму, хоча його неодноразово запрошували. Разом з Редактором в історію пішов журнал «Культура», оскільки Ґедройць заповідав припинити видання після своєї смерті.

Богдан Осадчук почав їздити до Польщі з 1989 р., а вперше приїхав до Києва в 1990 р., ще до виходу України з Радянського Союзу. Потім він неодноразово був у Львові, Коломиї, Харкові, Донецьку, проводив зустрічі, виступав на наукових та інших форумах, дискутував, зустрічався з Президентами Леонідом Кравчуком і Леонідом Кучмою, давав рекомендації, ділився досвідом. Процеси демократизації відкрили йому двері в Польщу. Він зустрічався з Президентом Лехом Валенсою і співпрацював з Президентом Олександром Кваснєвським. Він активно, без фальшивої дипломатичності писав для польських і українських періодичних видань, реагуючи на всі досягнення і недоліки польсько-українських відносин тепер вже за нових умов, виступав на радіо і телебаченні. В Києві його тексти вперше за багато років почали редагувати, через що він відмовився від співпраці з газетою Верховної Ради «Голос України» (головним редактором тоді був Сергій Правденко), але друкувався в інших виданнях.

19 жовтня 2011 р. Богдан Осадчук пішов з життя в будинку своєї опікунки Аґати Фрайтаґ (Agata Freitag) в селі Чехувка (Czechówka) неподалік від міста Мишленіце (Myślenice) в Малопольському воєводстві. Важко точно зрозуміти, як саме він опинився в цьому селі. Згадана опікунка в публікації місцевої газети одразу після похорону Осадчука була представлена як «психотерапевт однієї з берлінських клінік», як «асистентка професора» і його «секретарка»[93]. Вона розповіла, що до подружжя Осадчуків потрапила завдяки знайомству з пані Іреною і на її запрошення. Невдовзі, у 2008 р., дружина професора померла і була похована в місті Ауґсбурґ (Augsburg) на півдні Німеччини, в Баварії. Влітку 2009 р. Аґата Фрайтаґ вперше привезла Осадчука у Чехувку до своїх батьків, потім він був з ними на Різдво. За словами опікунки, у серпні 2011 р. після тижневого перебування в одній з

[93] Aga, zabierz mnie do Polski, chcę nią pooddychać! Prof. Bohdan Osadczuk zmarł w Czechówce // Dziennik Polski. Myślenicki tygodnik. – 2011. – 29 pazdziernika.

берлінських клінік Осадчук категорично почав вимагати, щоб Фрайтаґ забрала його до Польщі, що й було зроблено[94].

Надзвичайно цікавим є свідчення про те, що опікунка разом з редактором Вітольдом Слюсарським (Witold Ślusarski) працювала над спогадами Осадчука. «З авторизацією спогадів ми впорались за 5 днів до його смерті», – розповіла Аґата Фрайтаґ[95]. Дотепер ці спогади (якщо вони існують) не надруковані.

У 2017 р. з Кракова я поїхав до Чехувки. Там знайшов будинок під номером 132 по вулиці Шкільній. Саме тут провів свої останні дні Богдан Осадчук. Пані Кристина Фірек (Krystyna Firek), мати Аґати Фрайтаґ, погодилася поговорити зі мною, поділитися спогадами про свого квартиранта, запросила до будинку. Вона показала мені кілька фотоальбомів, що належали Осадчуку, а також його архів, запакований в досить великій кількості картонних коробок. На моє запитання, що вона збирається робити з архівом, господиня відповіла, що хотіла б продати його тому, кому він цікавий.

Похорон Богдана Осадчука відбувся 25 жовтня 2011 р. в парафії Всіх святих в містечку Заклічин (Zakliczyn). Було зачитано лист від Президента Польщі Броніслава Коморовського. Він назвав Осадчука «вірним представником свободи»[96]. На могильному пам'ятнику, з-поміж іншого, написано: «Отаману» польсько-українського поєднання». «Gazeta wyborcza» написала: «Без нього не можна собі уявити польсько-українського єднання. Він будував його, коли ще не було ні вільної Польщі, ні вільної України»[97].

У 1984 р. він отримав премію журналу «Культура», в 2001 р. Президент Польщі нагородив його найвищою нагородою країни – Орденом Білого Орла за заслуги в досягненні польсько-українського порозуміння. У 2001 р. Президент України нагородив Осадчука орденом Ярослава Мудрого 5-го ступеня і тоді ж він став почесним громадянином міста Коломиї. У 2005 р. його обрали почесним доктором Донецького національного університету, а в 2006 р. – почесним доктором Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Він мав і інші нагороди і звання, але, мабуть, найвдаліше визначеною, а тому

[94] Ibid.
[95] Ibid.
[96] Цит. за: Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka. Redakcja: Iwona Hofman, s. 13.
[97] Zmarł prof. Bohdan Osadczuk. Ukraiński Polak, polski Ukrainiec // Gazeta wyborcza, 2011, 20 października.

найвагомішою нагородою, що відбиває глибинну суть зробленого Богданом Осадчуком, було присвоєння йому в Польщі титулу «Людини пограниччя» («Człowiek Pogranicza») за 2005–2006 рр. Цю премію йому було вручено на початку листопада 2006 року в місті Сейни (Sejny) в північно-східній Польщі. Там існує Центр «Пограниччя – мистецтв, культур, народів» і Фонд «Пограниччя» на чолі з есеїстом Кшиштофом Чижевським (Krzysztof Czyżewski). Він пояснював, що поняття «людина пограниччя» стосується «толерантної особи, часто з заплутаними сімейними корінням, яка характеризувалася співпереживанням, критичним патріотизмом, стійкістю до національної фобії, вільним володінням мов, яка цікава іншим людям у поєднанні з відкритістю до світу, любов'ю до своєї маленької батьківщини»[98].

З іншого боку, присвоєння титулу «Людини пограниччя» виразно віддзеркалило той факт, що рецепція Осадчука в Польщі значно глибше, ніж в Україні. Як точно зауважив літературознавець і перекладач Юрій Прохасько, варто поміркувати про причини виняткової невідповідності «між масштабами особистості Осадчука та його вагою в новітній європейській історії – і мізерним їх усвідомленням у континентальній Україні. Ось тільки зробити це вкрай важко, як загалом завжди важко розуміти абсурдні феномени. Для них, безперечно збереться ціла низка цілком прийнятних пояснень, але відчуття прикрої несправедливості, а ще більше – гіркоти від того, що ми самі себе так охоче так багато чого позбавляємо, вони ледве чи по-справжньому здатні пом'якшити»[99].

Багато ще належить зробити, щоб здолати таку ситуацію. Необхідні реалістичні, неквапливі, детальні дослідження життя і творчої спадщини Богдана Осадчука на дисертаційному та монографічному рівнях. В цьому напрямі зроблено лише перші кроки. Доцільно перекласти українською мовою його наукові праці, а також найважливіші публіцистичні і журналістські публікації з відповідними фаховими коментарями і довідковим апаратом. Ці тексти, завдяки ерудиції їх автора, його вмінню аналізувати конкретні ситуації, майстерно концептуалізувати їх і передбачати перебіг подій, стали цінними «камінцями» грандіозної інтелектуальної

[98] Czyżewski Krzysztof. Linia powrotu. – Sejny: Wyd. Pogranicze, 2008. – S. 14.
[99] Прохасько Ю. Дон Кіхот із Коломиї // Ukraiński polonofil. Pamęnci Bohdana Osadczuka. Redakcja: Iwona Hofman, s. 61.

мозаїки політичного життя Європи і світу у середині 1950-х рр. і початку XXI ст. Лауреат Нобелівської премії Чеслав Мілош, говорячи про Осадчука, зауважив: «…Всім своїм життям він доводить, що відданість одній справі стає провідною ниткою у хаосі історичних подій»[100].

Слід зробити все, щоб уроки діяльності Богдана Осадчука, його творча спадщина, що, зокрема, слугує польсько-українському єднанню, були в Україні актуальною і органічною частиною сучасного наукового, політичного і громадського дискурсів.

Shapoval Y. BOGDAN OSADCHUK:
THE LIFE AND THE DEPOSIT OF UKRAINIAN POLONOPHYLA

The article considers the life and work of journalist and researcher Bohdan Osadczuk (1920–2011), his importance for strengthening the Polish-Ukrainian relations in 1950-2000s, his collaboration with Jerzy Gedroyc, Editor-in-Chief of exile magazine «Kultura», published in Paris between 1947–2000s. The author of the article set himself the task of creating a realistic biography of Bogdan Osadchuk. With this purpose in mind, little-known or even unknown facts were collected and studied, previously inaccessible archival documents were analyzed

The article states that Bogdan Osadchuk grew up and was raised in a multicultural environment. Therefore, he condemned any chauvinism, professed liberal values. He was able to combine the identity of the Ukrainian emigrant with the identity of the European democrat. He lived for 70 years in Berlin (1941–2011), where he graduated from the University of Berlin, and where he became known as journalist Alexander Korab. Under this pseudonym, readers of German newspapers and the oldest Swiss newspaper «Neue Zürcher Zeitung» knew him for decades. For this authoritative publication he wrote for more than half a century materials about events in the USSR and the countries of the «socialist camp». In addition, he actively collaborated with radio and television.

The article shows how Soviet and Polish secret services hunted Bogdan Osadchuk, followed him, tried to recruit him. He led his own game and did not give himself a deceit.

The article deals with the scientific achievements of Bogdan Osadchuk. He was a professor at two universities – the Freie Universität (Berlin) and the Ukrainian Free University (UVU) in Munich, the author of fundamental scientific publications.

For the first time the circumstances of Bohdan Osadchuk's life have been covered. His scientific biography still has to be created. Bohdan Osadchuk's most important studies should be worked out and republished.

Key words: *Bohdan Osadczuk, Jerzy Giedroyc, Berlin, «Kultura», Germany, Ukraine, Poland.*

Szapował J. BOGDAN OSADCHUK: ŻYCIE I DEPOZYT POLONOPHYLA UKRAINY

W artykule rozpatruje się życie i działalność dziennikarza i badacza Bohdana Osadczuka (1920–2011), jego doniosłość dla umocnienia polsko-ukraińskich stosunków w latach 1950–2011, współpraca z Jerzy Giedrojciem, redaktorem naczelnym czasopisma «Kultura». Zaakcentowano, że Bohdan Osadczuk wyrósł i wychowywał się w środowisku multykulturalnym. Jemu udało się połączyć tożsamość emigranta ukraińskiego z tożsamością demokraty europejskiego. Bohdan Osadczuk przeżył 70 lat w Berlinie (1941–2011), tu ukończył Uniwersytet Berliński, tu rozwijał jako wybitny dziennikarz Alexander Korab. Właśnie pad tym pseudonimem dziesięcioleciami jego znali czytelnicy gazet niemieckich i najstarszej szwajcarskiej gazety «Neue Zürcher Zeitung». W artykule także idzie o naukowych osiągnięciach Bohdana Osadczuka.

Słowa kluczowe*: Bohdan Osadczuk, Jerzy Giedrojc, Berlin, «Kultura», Niemcy, Ukraina, Polska.*

[100] Цит. за: Осадчук Б. Україна, Польща, світ. Вибрані репортажі та статті. – С. 9.